

ГЕОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

Постановка проблеми. Поступово відходять у минуле часи, коли термін –геополітика¹ вживався в одному контексті з такими поняттями як –імперіалізм, –мілітаризм, –расизм, –мальтузіанство, –соціал-дарвінізм, –фашизм. З одного боку, це було зрозуміло, оскільки геополітика та геополітична аргументація використовувалися правлячою верхівкою Німеччини в часи Другої Світової війни для виправдання загарбницької зовнішньої політики, що таврувало цю доктрину як реакційну. Але з іншої точки зору, практична дискредитація теоретичної наукової ідеї не означає ні її хибності, ні недієздатності. Як приклад можна навести підірив довіри на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку багатьох держав, у тому числі й України, до комуністичної ідеї, яка в теоретичних викладках виглядає надзвичайно привабливою і конструктивною.

Відродження геополітики на пострадянському просторі зумовлене багатьма чинниками, серед яких чи не головним є усвідомлення національними політичними і науковими елітами ролі простору для розвитку держав, національних і транснаціональних корпорацій та світових інтеграційних масивів в умовах глобалізації та регіоналізації світового господарства і національних господарських систем.

Аналіз попередніх наукових досліджень і публікацій. Перші геополітичні наукові розвідки з'являються в другій половині ХІХ на початку ХХ століття. Становлення і формування геополітики як стрункої теоретичної доктрини, в згодом і науки пов'язане з іменами Миколи Данилевського, Фрідріха Ратцеля, Альфреда Мехена, Халфорда Маккіндера, Рудольфа Челлена, Карла Гаусгофера, Петра Савицького та їх науковим доробком [5, 7, 11, 16, 17, 24, 25]. Серед сучасних дослідників значний науковий інтерес мають праці Ніколаса Спикмена, Саула Коена, Джозефа Ная, П'єра Галуа, Мануїла Валлерстайна, Семюела Хантінгтона, Збігнева Бжезинського, Сергія Бабуріна, Миколи Дністрянського, Бориса Яценка, Бориса Хорева й інших політиків і вчених [1; 3; 4; 6; 8; 9; 12; 13; 21; 22].

Нині геополітика переживає період ренесансу на пострадянських теренах і формується у потужний напрямок наукової рефлексії. Протягом останніх років суспільно-політична і наукова думка в нашій державі і країнах близького зарубіжжя поповнилася низкою ґрунтовних наукових розвідок, які стосуються різних геополітичних аспектів: основ політичної географії, геополітичного положення країн

---

¹ Геополітика (від грец. *gē* – земля – частина складних слів, що відповідає поняттям –земля, –земна куля і *ἡ πολιτικά* – державні чи суспільні справи) – галузь наукових знань, яка сформувалася в полі взаємодії політології та географії і досліджує вплив географічних чинників на зовнішню політику держав, громадсько-політичних, економічних, інтеграційних і військових організацій чи угруповань. Поширеним є сприйняття геополітики як системи знань про контроль над простором і його використанням для потреб держави, соціуму [6; 13].

та їх окремих регіонів, місця і ролі держав і державних територій в еволюції цивілізаційних масивів, глобалізованій світовій економіці, в інтеграційних процесах у рамках СНД, ГУАМ, СЕП, ЧЕС, НАТО та ЄС тощо [2; 9; 10; 12; 15; 19; 21; 22].

Період становлення є досить суперечливим у трактуванні окремих положень геополітичних концепцій, у перебільшенні, недооцінці, а то й нерозумінні тих чи інших геополітичних процесів та їх наслідків. Стосовно ж української політичної та бізнесової еліти, то вона, не маючи навіть чіткої, єдиної та виваженої стратегії соціально-економічного розвитку країни, не говорячи про тактику і стратегію використання державного простору, перебуває на стадії осмислення і усвідомлення геополітичних реалій.

Постановка завдання. Геополітичні чинники впливають на розвиток практично всіх сфер суспільного життя як у регіональному, так і планетарному масштабі. У даній студії зроблено спробу довести, що: 1) міжнародний туризм є засобом досягнення певних стратегічних і тактичних геополітичних цілей; 2) на розвиток міжнародного туризму впливають геополітичні закони і процеси, які мають глобальний характер.

Одне з головних завдань пропонованого дослідження вбачається у спробі аналізу впливу найбільш дієвих чинників розвитку міжнародного туризму під геополітичним кутом зору.

Основний матеріал дослідження. Головною методологічною тезою, від якої відштовхувався автор, є переконання, що геополітика і міжнародний туризм перебувають у тісній взаємній залежності. Більше того, є певні підстави стверджувати, що розвиток міжнародного туризму підпорядкований основному закону геополітики – фундаментальному дуалізму таласократії і телурократії². Точніше, мова йде про похідну від цього закону, про синтез суші та моря, який формує одне з ключових понять у геополітиці – поняття –берегова зона¹ або rimland.

Берегова зона – складова частина, фрагмент і таласократії, і телурократії [13]. Rimland – складна культурна, природна й економічна реальність, яка має самостійну логіку розвитку і значною мірою впливає як на морську, так і на сухопутну могутність цивілізацій. Тобто, rimland є важливим компонентом геополітичного простору, транскордонною зоною зі специфічними особливостями еволюції.

У сучасних умовах саме ця берегова зона стала визначальним просторовим компонентом розвитку міжнародного туризму. Зроблю припущення, що rimland досяг максимуму свого геополітичного й економічного впливу та певною мірою вичерпав традиційні ресурси розвитку, тому їм у доповнення прийшов туризм як рівноправна форма господарського освоєння транскордонного простору. Морські й океанічні узбережжя з м'яким кліматом перетворилися на туристичні

---

² Дія закону полягає у протиставленні сухопутної (телурократія) і морської (таласократія) могутності або сили держави. Дуалізм телурократії і таласократії є однією з причин формування різних типів культурно-історичних цивілізацій.

мегаструктури планетарного масштабу – —узбережжя теплих морів|| або –берегові зони теплих морів|| (якщо використовувати геополітичну термінологію), де концентрується до 80% туристичних потоків світу [18; 20].

У межах берегової зони теплих морів сформувалося кілька районів міжнародного туризму світового значення: Середземноморський басейн, Карибський басейн, Каліфорнійське узбережжя Північної Америки, південно-східне узбережжя Австралії й Океанія. Швидкими темпами росте роль узбережжя країн Південно-Східної Азії та Південної Африки. Україна також має власний –туристичний rimland|| – азово-чорноморське узбережжя, особливо Крим, який, на думку сучасних дослідників, має класичні атрибути геополітичного регіону [2; 10] і, у той же час, підпадає під загальносвітові тенденції туристичного освоєння простору.

У сучасному глобалізованому світі міжнародний туризм перетворився не лише на засіб задоволення комплексу базових фізіологічних і соціальних потреб людини та спосіб осягнення чужорідної культурної реальності, а і став дієвим інструментом вирішення геополітичних завдань тактичного і стратегічного характеру. Підтвердженням даної тези є стосунки Росії з країнами близького зарубіжжя у царині туризму.

Зміна геополітичної ситуації після розпаду Радянського Союзу негативно позначилася на забезпеченості росіян рекреаційно-туристичними ресурсами, оскільки звичні райони відпочинку (Крим, Карпати, Прибалтика, Закавказзя) опинилися за кордоном Росії. Незважаючи на це, уряд Російської Федерації проводить протекціоністську політику з питань національного і внутрішнього туризму, мета якої – переорієнтувати російського споживача туристичного продукту на внутрішній ринок і вплинути на потужність туристичних потоків із Росії до України³, країн Балтії та Закавказзя.

Для російської дійсності звичними стали завуальовані антитуристичні рекламні кампанії у переддень туристичних сезонів: протягом останніх років із ранньої весни у російських засобах масової інформації починає з'являтися інформація про заворушення серед кримських татар, антисанітарію на кримських і одеських пляжах, високі ціни і низьку якість туристичних послуг [26; 33], збройні протистояння у Грузії [28; 30; 33], переслідування росіян та утиски російської мови у країнах Прибалтики [26; 28].

Латентна антиреклама країн і регіонів спрямована на потенційного російського туриста, якого –програмують|| не споживати

3 У 1999 році Україну відвідали 1,2 млн. росіян. У порівнянні з попереднім роком їх кількість зменшилася більш ніж на 40%, тобто майже на 890 тис. Із початку 2000-х років ситуація міняється на краще. У 2003 році загальна кількість російських туристів в Україні склала 5,03 млн., що становить 40% від усіх іноземних туристів, у 2006 – майже 6,5 млн. [32], (близько 34% від загального в'їзного туристичного потоку). Тому є цілком зрозумілою логіка – зменшення потоку туристів із Росії до України призводить до зменшення фінансових надходжень в українську економіку; зашкоджуючи формуванню повноцінного туристичного потоку, Росія отримує додатковий, на перший погляд, малопотужний, але все ж таки важіль економічного та геополітичного впливу на колишню братню республіку.

відповідний туристичний продукт. Це дозволяє опосередковано впливати на інтенсифікацію розвитку національної індустрії туризму й економічну ситуацію в цілому як у своїй країні, так і в країнах-сусідах та досягати певних економічних і геополітичних цілей.

Свій вклад у формування негативного образу традиційного місця відпочинку вносять і російські вчені. Майбутній фахівець у царині російського туризму лише з почуття протесту зверне увагу на Крим, оскільки його зі сторінок навчального посібника, який має рекомендацію до використання Міністерства освіти Російської Федерації, переконують, що «... достигнутый уровень освоенности территории Крыма погубил его рекреационную специализацию» [14, с. 220].

Досить часто ставлення до міжнародного туризму переходить із політико-соціально-економічної до терористично-силової площини. Один із яскравих прикладів – заява лідерів курдських повстанців про припинення перемир'я з турецькою владою, озвучена на початку 2005 року, де, окрім усього іншого, містилося звернення до потенційних туристів утриматися від відвідин Туреччини [27]. Погрози курдських лідерів були втілені у життя – протягом туристичних сезонів 2005-07 років у популярних турецьких курортних районах були здійснені кілька терористичних актів, які забрали десятки людських життів [29]. Саме проти туристів спрямована значна частина терористичних актів у різних куточках світу. Організатори цих злочинів і не приховують, що в багатьох випадках таким чином намагаються загальмувати, а то й зупинити потоки туристів, які для окремих країн є відчутним джерелом надходження валюти. Мета – послабити уряди цих держав, змінити напрямок їх політичного розвитку і примусити дослухатися до вимог іншої сторони. Вже згадувана Туреччина, а також Єгипет, Ізраїль, Індонезія, США, Іспанія, Росія, Франція, Велика Британія – далеко не повний перелік країн, які відчули на собі наслідки терористичних актів, а нині належать до терористично-небезпечних, що утримує певну частину потенційних туристів від подорожей до них.

Міжнародний тероризм набуває нових форм і можливостей, пов'язаних з процесами глобалізації, екологізації, розвитком інформаційних, економічних і фінансових зв'язків. Він ставить під загрозу розвиток туризму, що змушує урядовців, топ-менеджерів і маркетологів провідних світових туристичних фірм шукати вихід із загрозливої ситуації. Посилення заходів безпеки – логічний і традиційний крок. Поширеним явищем стали рекламні акції, в яких проглядається спроба завуалювати існуючі потенційні проблеми чи намагання переорієнтуватися на новий споживчий ринок⁴.

---

⁴ Після терористичних актів у Єгипті у другій половині 1990-х років, спрямованих проти туристів, із рекламних текстів зникла назва країни і з'явилися нові географічні адреси – Червоне море, назви курортних центрів і готелів, що не викликає негативних асоціацій у пересічного споживача туристичного продукту; вдала рекламна кампанія, спрямована на Росію й інші країни пострадянського геополітичного простору, заповнила тимчасовий –туристичний вакуум, що утворився після терористичних актів у Туреччині проти

Антитуристичний тероризм, окрім політичного й економічного, носить релігійне забарвлення. Організаторами та виконавцями протиправних акцій досить часто стають мусульманські екстремісти, дії яких спрямовані проти туристів із християнських держав. У такий спосіб радикально налаштовані мусульманські духовні лідери намагаються зменшити вплив західної культури на ісламський світ та ізолювати власний геополітичний простір. Заради справедливості, ні в якому разі не виправдовуючи антигуманних дій, слід зазначити, що міжнародний туризм сприяє активізації спірних або відверто негативних викликів: поширення масової культури, деградація екосистем, викачування матеріальних і фінансових ресурсів, розповсюдження проституції, збільшення захворюваності серед місцевого населення тощо.

Важливим геополітичним фактором, який здатен суттєво впливати не лише на розвиток індустрії туризму, а і на економіку цілих регіонів є виникнення та поширення епідемій небезпечних хвороб. Пандемія СНІДу⁵, разом із іншими природними та соціально-економічними чинниками, унеможлиблює інтенсифікацію розвитку міжнародного туризму у багатьох країнах на африканському континенті. Поширення атипової пневмонії (SARS) протягом 2002-2003-х років вже спричинило і спричинить у майбутньому мільярдні збитки в індустрії туризму Канади, Китаю, Тайваню, Сінгапуру і всьому південно-східному регіону Азії.

Взаємопов'язаність геополітики, екології та туризму є одним із визначальних моментів глобального освоєння туристичного простору і розвитку туристичної індустрії та власне глобалізації. З одного боку, транснаціональні корпорації освоюють природні системи країн із сприятливою екологічною ситуацією, що часто призводить до деградації вразливих екосистем. З іншого – численні техногенні аварії і катастрофи в районах традиційного відпочинку, інтегрованих у світову індустрію туризму, виводять їх із рангу популярних і створюють низку проблем на шляху подальшого розвитку. Таким чином, вже екологічна ситуація стає важливим геополітичним чинником, від якого залежить розвиток не лише індустрії туризму, а й усіх світогосподарських процесів.

Висновки. Розвиток міжнародного туризму підпорядкований одному з основних законів геополітики – фундаментальному дуалізму таласократії і телурократії. Йдеться про синтез суші та моря, який формує одне з ключових понять у геополітиці – поняття –берегова зона¹¹ або rimland. Берегова зона – складова частина, фрагмент і

німецьких туристів, які різко обмежили кількість поїздок із метою відпочинку до цієї країни [34].

⁵ Для африканського континенту СНІД перетворився на серйозну геополітичну та економічну проблему. У країнах з високим рівнем захворюваності спостерігається суттєве зниження середньої тривалості життя, яка на початку 2000-х років повернулася до рівня 1950-х років і складає близько 40 років. Найбільш загрозлива ситуація склалася в країнах на південь від Сахари: Ботсвана, Зімбабве, Свазіленд, Кенія, Малаві, Мозамбік, Замбія та інші [23].

таласократії, і телурократії. У сучасних умовах саме ця геополітична транскордонна структура із комфортними погодно-кліматичними умовами стала визначальним просторовим компонентом розвитку міжнародного туризму.

Міжнародний туризм – дієвий інструмент вирішення геополітичних завдань тактичного і стратегічного характеру. Впливаючи на туристичну поведінку населення, держава здатна регулювати потужність зовнішніх туристичних потоків і спрямовувати їх у бажаному напрямку, від чого безпосередньо залежить національна економіка й економіка країн, що пропонують туристичні послуги.

Міжнародний тероризм, поширення небезпечних захворювань, протиріччя між намаганням зберегти і залучити унікальні екосистеми до туристичного природокористування перетворюються на геополітичні чинники, оскільки дозволяють маніпулювати географічним, культурним і економічним простором держав, регіонів і континентів. Їх взаємопов'язаність стала одним із визначальних моментів глобального освоєння туристичного простору і розвитку туристичної індустрії та власне глобалізації світового господарства.

Список літератури:

1. Бабури́н С. Н. Российский путь: становление российской геополитики накануне XXI в. – М.: АНКО, 1995.
2. Багров М. В. Регіональна геополітика – новий напрямок географічної науки // www.nbuv.gov.ua/ellib/crimea/Bagrov/knp33_3.pdf
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М.: Международные отношения, 1998.
4. Блїй Г. де, Муллер Пітер. Географія: світи, регіони, концепти. – К.: Либідь, 2004.
5. Бобырь А. В., Смаль В. В., Смаль И. В. Проблемы изучения Сибири в наследии Петра Савицкого // Известия Российской Академии Наук. Серия географическая. – 2000. – №2 – С. 118-122.
6. Гаджиев К. С. Геополитика. – М.: Международные отношения, 1997.
7. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. – СПб.: Глаголь, 1995.
8. Демократия и авторитаризм в третьем мире в конце XX века. (Концепция С. Хантингтона и отклики на нее). – М.: Генион РАН, 1995.
9. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2000.
10. Киселёв С. Н., Киселёва Н. В. Размышления о Крыме и геополитике. – Симферополь: Крымский Архив, 1994.
11. Круть И. В., Забелин И. М. Очерки истории представлений о взаимоотношении природы и общества. – М.: Наука, 1988.
12. Митрофанов А. В. Шаги новой геополитики. – М.: Русский вестник., 1997.
13. Нартов Н. А. Геополитика: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 2000.
14. Николаенко Д. В. Рекреационная география: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001.
15. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Геополітичне положення України (сутність і основні риси) // Український географічний журнал. – 1994. – №1-2. – С. 3-9.
16. Ратцель Ф. Человечество как явление жизни Земли // История человечества. Всемирная история. Т. 1. – С.-Пб., 1904.
17. Савицкий П. Континент Евразия. – М.: АГРАФ, 1997.
18. Смаль І. В. Основи географії рекреації і туризму: навчальний посібник. –

- Ніжин: Видавництво НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004.
19. Смаль І. В. Україна в контексті сучасних інтеграційних процесів: географічний вимір // Розвиток географічної думки на півдні України: проблеми і пошуки: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Мелітопольського відділу Українського географічного товариства. – Мелітополь: Видавництво Мелітополь, 2006. – С. 141-147.
  20. Смаль І. Туризм як форма господарського освоєння депресивних регіонів // Географія. Економіка. Екологія. Туризм: Регіональні студії. Зб. наук. праць / За ред. І. В. Смаля. – Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2007. – С. 277-286.
  21. Хорев Б. С. Очерки геоглобалистики и геополитики. – М., 1997.
  22. Яценко Б. П. Політична географія: навчальний посібник. – К.: Вид. Інституту сходознавства НАНУ, 2005.
  23. 2000. Demographic Yearbook. – New York, 2002.
  24. Mackinder H. Britain and the British Seas. – New York: D. Appleton, 1902.
  25. Ratzel F. Politische Geographie, oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs, und der Krieger. – Munich und Berlin: R. Oldenbourg, 1923.
  26. www.academservis.ru
  27. www.antalya.ru
  28. www.dynamo-tour.ru
  29. www.tourism.gov.ua
  30. www.tournews.ru
  31. www.turizm.ru
  32. www.ukrstat.gov.ua
  33. www.votpusk.ru
  34. www.world-tourism.org

